

Zachować dla przyszłości. Sprawozdanie z prac konserwatorsko- restauratorskich prowadzonych przy dwóch rękopisach karaimskich w roku 2016

Małgorzata Pronobis-Gajdzis

Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu, Wydział Sztuk Pięknych
Zakład Konserwacji Papieru i Skóry

To Preserve for the Future.
Report on the Conservation-Restoration Treatment
of two Karaim Manuscripts in 2016

Summary: This report provides information on the conservation work on two Karaim manuscripts carried out by the author and financed by the Ministry of Culture and National Heritage.

Keywords: Karaim manuscripts, conservation and restoration of Karaim books, Karaim written heritage

Niniejszy komunikat jest sprawozdaniem z przebiegu prac konserwatorsko-restauratorskich prowadzonych przeze mnie przy dwóch rękopisach w 2016 r. Projekt został zrealizowany przez Związek Karaimów Polskich z dotacji celowej Ministerstwa Kultury i Sztuki.

Do konserwacji-restauracji wytypowano następujące obiekty:

1. Medżuma Tajmaza, czyli zbiór utworów literatury ludowej, m.in. bogaty wybór pieśni *türkü*, i innych utworów, nr inw. JSul.I.23 (fot. 1 i 2). Obiekt datowany na 2. poł. XIX w., powstał na Krymie i jest rękopisem nieznanego

kopisty. Rekopis ma formę notesu o wymiarach: blok – 15,5 × 21,5 × 0,5 [cm]; kartka: 15,0 × 21,0 [cm]. Blok stanowi 77 ponumerowanych kart, które wykonano z gładkiego papieru czerpanego ręcznie w kolorze kości słoniowej. Tekst napisany jest czarnym i czerwonym atramentem w układzie jednoszpaltowym. Rękopis jest napisany dość niechlujnie, blok tekstu jest nieregularny, marginesy nierówne, a w niektórych miejscach poszczególne wersy napisano po skosie. Liniowanie wykonano ołówkiem. Wzdłuż dłuższych krawędzi kart wykreślono czerwonym atramentem podwójne linie. Wyklejki (zachowała się przednia) stanowi pierwsza karta kodeksu, znajduje się na niej podpis: M.T. Tajmaz Feodosija, MD. Tajmaz. Oprawa pod względem estetycznym należy do typu opraw półpłóciennych. Obleczenie grzbietu i narożników stanowi czarne płótno, tzw. ekruda, okładzin – papier marmoryzowany w kolorze pierwotnie fioletowo-czarnym, obecnie brunatno-czarnym.

2. Modlitewnik zawierający kilka połączonych z sobą rękopisów, będący dziełem kilku kopistów, nr inw. ADub.III.78 (fot. 3 i 4). Obiekt datowany jest na XVIII w. (ok. 1750 r.) i na XIX w. Na zawartość treściową składają się modlitwy na soboty i święta Simchat Tora, Rosz Chodesz, Pesach, Szawuot, Purim i Sukkot. Poszczególne modlitwy znajdują się na następujących stronach:¹
 - 1ar – 8v – modlitwy błagalne (*bakkeša*), język hebrajski
 - 9v – 11r – pieśń religijna (*zemer*) na sobotę autorstwa Szełomo syna Aharona (autor dzieła Appirion), język hebrajski
 - 15r – 23v – modlitwy wieczorne na soboty, język hebrajski
 - 24r – 48r – modlitwy poranne na soboty, język hebrajski
 - 49v – 110r – modlitwy na dni sobotnie, język hebrajski
 - 110v – 116v – modlitwy na sobotę święta Simchat Tora, język hebrajski
 - 117r – 117v – modlitwa wprowadzająca do modłów sobotnich, język hebrajski
 - 118v – modlitwa wprowadzająca do modłów sobotnich, język hebrajski
 - 119r – 131v – modlitwy na Rosz Chodesz, język hebrajski
 - 132r – 172r – modlitwy na Sobotę Sobót, język hebrajski
 - 173r – 210v – modlitwy na soboty w miesiącu tamuz, język hebrajski
 - 212r – 241r – hymn (*pijut*) do poszczególnych parasz, język hebrajski
 - 241v – 242r – elegia żałobna (*kyna*), język hebrajski
 - 242r – 243r – hymn (*pijut*), język hebrajski

¹ Na podstawie opisu katalogowego Michała Németha i Anny Sulimowicz.

- 243v – 244r – przekład hymnu (*pijut*) na język karaïmski dialekt północno-zachodni, język archaiczny, wokalizacja oryginalna
- 244v – pieśń (*šira*), język hebrajski

Rękopis zawiera liczne dopisy na marginesach i w interliniach (np. karty 253v – 283v i 312r – 314v). Na karcie 118v znajduje się informacja o dacie napisania modlitwy przez kopistę: 3 dzień paraszy Pekudei 5511 (= 11 marzec 1750 r.), co pozwala określić datę tej części rękopisu na ok. 1750 r. Na karcie 285v znajduje się późniejszy dopis ciemnogrnatowym atramentem z datą 6 dzień paraszy Bo 5555 (= 29 styczeń 1795 r.). Na karcie 6v znajduje się trudno czytelny podpis ołówkiem cyrylicą Н.И. Бизикович (?). Obiekt ma następujące wymiary: blok 16,5 × 11,5 × 9,0 [cm]; kartka: 15,0–16,0 × 9,5 [cm]. Blok stanowi 625 kart, wszystkie stanowią pierwotną materię zabytku, wykonano je z różnych rodzajów papieru ręcznie czerpanego. Karty 1–8 oraz 11–12 wykonane są z papieru cienkiego z słabo czytelnymi filigranami w kolorze kości słoniowej. Papiery kart 9–10 i 13 – 14 są koloru niebieskiego, papier ten jest nieco grubszy, żeberkowy, posiada słabo widoczne filigrany. Od karty ozn. nr 15 papier jest koloru kości słoniowej, grubszy niż poprzedni, żeberkowy z słabo widocznymi filigranami. Tekst napisany jest czarnym atramentem (obecnie brązowy) w układzie jednoszpaltowym. Rękopis jest napisany rękoma przynajmniej kilku kopistów. Blok jest bardzo krzywo obcięty, co jest przyczyną dużych różnic w wymiarach poszczególnych kart. Przednie mają wymiary 15,0 × 9,0 [cm], tylne – 16,0 (i nieco więcej) × 9,0 [cm]. Pierwotne wyklejki się nie zachowały. Z oprawy zachował się wyłącznie fragment obleczenia grzbietu – skóra ciemnobrązowa. Na dolnym marginesie karty ozn. nr 1c zapisano ołówkiem nr inw. kodeksu.

Oba rękopisy są dokumentami historii, dostarczają ponadto bogatego zasobu informacji o kulturze i literaturze karaïmskiej. Drugi z rękopisów stanowi również bezcenne źródło dla badań językoznawczych nad dziejami języka karaïmskiego i procesu jego podziału na dialekty. Warstwa pierwotna obu obiektów ma ponadto zdolność generowania wartości potencjalnych, takich jak: kulturowość, tożsamość społeczna, duchowość. Tym samym istnieje olbrzymie zapotrzebowanie społeczności karaïmskiej na trwanie tych obiektów w jak najdłuższym czasie, istnienie w przyszłości dla kolejnych pokoleń.

Stan zachowania obu rękopisów określono na bardzo zły. Papierowe karty bloku były brudne z zaplamieniami, zaciekami, osłabione strukturalnie, z drobnymi ubytkami i przedarciami, głównie przy krawędziach i w grzbiecach składek. Konstrukcja obu rękopisów praktycznie przestała istnieć. Brak

opakowania ochronnego dodatkowo narażało te cenne rękopisy na działanie szkodliwych czynników zewnętrznych – zarówno mechanicznych, jak i fizyko-chemicznych. Przyspieszało to niszczenie obiektów. Rękopisy wymagał zatem natychmiastowej ingerencji konserwatorskiej.

Głównym zadaniem konserwacji-restauracji rękopisów było zachowanie ich dla przyszłych pokoleń, poprzez utrwalenie ich materialnej struktury oraz zahamowanie procesów ich destrukcji. Wykonanie projektów konserwatorskich poprzedziły wstępne analizy zabytków, które określiły ich technikę wykonania i stan zachowania. Wyniki tych analiz potwierdziły autentyczność obu obiektów, dzięki czemu można było rozpoznać ich atrybuty decydujące o poszczególnych wartościach. Ich interpretacja stanowiła punkt wyjścia dla opracowania założeń konserwatorskich i programu prac.

Założeniem konserwatorskim było w stosunku do materii pierwotnej postrzymanie się od działań niekoniecznych, np. wyeliminowania istniejących zniszczeń, które w żaden już sposób nie są zagrożeniem dla tej materii. W podejściu do nawarstwień historycznych w pierwszej kolejności kierowano się zasadą, zgodnie z którą w konserwacji-restauracji zabytków należy usunąć to, co działa na obiekt niszcząco.

Prace konserwatorsko-restauratorskie obejmowały oczyszczenie mechaniczne i chemiczne obiektów. W zintegrowanych działaniach starano się połączyć jak najwięcej procesów. Zabieg oczyszczania chemicznego połączono z uzupełnieniem ubytków, wzmocnieniem strukturalnym i powierzchniowym, odkwaszeniem i zneutralizowaniem zachodzących procesów związanych z obecnością w obu obiektach jonów Fe^{3+} . Oba obiekty wymagały także działań z zakresu rekonstrukcji. Prace te dotyczyły obu opraw, które wymagały odtworzenia brakujących elementów. W obu przypadkach zdecydowano o wykonaniu rekonstrukcji tzw. konserwatorskiej, tj. o znaczeniu konstrukcyjnym, obojętnej estetycznie, „niekonkurującej” z oryginałem.

Wszystkie prowadzone przy obiektach prace zdokumentowano w sposób opisowy i fotograficzny, co zostało szczegółowo przedstawione w dokumentacjach z przebiegu prac konserwatorskich-restauratorskich wykonanych według obowiązujących standardów branżowych.

Aneks

Ryc. 1. Widok ogólny książki o nr inw. ADub.III.78 od strony grzbietu i górnej krawędzi (początek książki na górze) przed konserwacją-restauracją

Ryc. 2. Książka o nr inw. ADub.III.78 w tym samym ujęciu (por. ryc. 1); widok ogólny książki od strony grzbietu i górnej krawędzi po konserwacji-restauracji

Ryc. 3. Widok ogólny rkp. o nr inw. JSul.I.23 (od strony grzbietu i górnej okładki) przed konserwacją-restauracją

Ryc. 4. Rkp. o nr inw. JSul.I.23 w tym samym ujęciu (por. ryc. 3) po konserwacji-restauracji